

РОЗДІЛ 5 ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЩОДО ПРИНЦИПІВ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ВІД НЕЩАСНОГО ВИПАДКУ НА ВИРОБНИЦТВІ ТА ПРОФЕСІЙНОГО ЗАХВОРЮВАННЯ

CERTAIN QUESTIONS OF THE PRINCIPLES OF COMPULSORY STATE SOCIAL INSURANCE OF LABOUR ACCIDENT AND OCCUPATIONAL DISEASES

Андрющенко К.М.,
молодший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту
правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України

У статті автором проаналізовано принципи загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання з урахуванням останніх тенденцій реформування в зазначеній царині. Розглянуто погляди вчених-правознавців та чинне законодавство. Запропоновано авторське визначення принципів цього виду соціального страхування.

Ключові слова: принципи права, принципи загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, соціальне страхування, державні гарантії.

В статье автором проанализированы принципы общеобязательного государственного социального страхования от несчастного случая на производстве и профессионального заболевания с учетом последних тенденций реформирования в указанной сфере. Рассмотрены мнения ученых-правоведов и действующее законодательство. Предложено авторское определение принципов этого вида социального страхования.

Ключевые слова: принципы права, принципы общеобязательного государственного социального страхования от несчастного случая на производстве и профессионального заболевания, социальное страхование, государственные гарантии.

In the article the principles of compulsory state social insurance of labour accidents and occupational diseases taking into account of the latest trends of reforms in this area has been analyzed by the author. It is considered the opinions of jurists and current legislation. The concept of the principles of this type of social insurance is proposed by the author.

Key words: principles of law, principles of compulsory state social insurance against accidents at work and occupational diseases social insurance, state guarantees.

Постановка проблеми. Принципи пронизують і наповнюють собою все правове життя суспільства, відбиваючись насамперед у нормах права. Вони характеризують не тільки сутність, але й зміст права, відображають його внутрішню будову та динаміку. Принципи права мають величезний вплив на весь процес підготовки нормативних актів, їх видання, встановлення гарантій дотримання правових вимог та їх реалізації. Вони виступають як своєрідна основоположна конструкція, на якій будується не просто окремі норми права, інститути та галузі права, але й уся система права. Від ступеня їх визначеності, дотримання та реалізації залежить рівень злагодженості, стабільності та ефективності окремо взятого інституту правової системи. Таку роль принципи набувають і під час регулювання сфери соціального страхування в цілому та загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання зокрема. Принципи утворюють каркас правового

регулювання всіх суспільних відносин. Тому особливо важливо виділити ті основоположні начала, які закладені у фундаменті регулювання досліджуваної сфери суспільних відносин.

Метою публікації є визначення сутності та аналіз принципів загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання з урахуванням останніх тенденцій реформування в зазначеній царині.

Стан дослідження. Окремим питанням принципів загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання приділялась увага в наукових працях таких учених, як В.В. Андриїва, Я.А. Аркатов, В.Я. Буряк, О.О. Гаврилова, О.В. Гончаров, О.В. Москаленко, В.С. Нерсесянц, С.М. Прилипко, В.Д. Роїк, Л.П. Шумна, О.М. Ярошенко та інші. Проте комплексного дослідження принципів цього виду соціального страхування на монографічному рівні ще не проводилось.

Виклад основного матеріалу. У правовій системі в цілому саме принципи права забезпечують єдність й узгодженість усіх її елементів. Їх природа тісно пов'язана з об'єктивними закономірностями та основними цінностями суспільства, а також рівнем наукового знання. У теорії держави та права принципи права визначено як «найбільш загальні й найбільш вимоги, що сприяють утвердженню та захисту суспільних цінностей, визначають характер права та напрямки його подальшого розвитку» [1, с. 124].

Л.С. Явич визначає принципи права як «начала, відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності та підвалини цієї суспільно-економічної формації, є однопорядковими із сутністю права та становлять його головний зміст, володіють універсальністю, вищою імперативністю та суспільною важливістю; відповідають об'єктивній необхідності зміцнення пануючого способу виробництва» [2, с. 11].

Підкреслює їх значимість та важливість і Конституційний Суд України, який у своєму рішенні від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 зазначив, що одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України [3]. На думку С.П. Погребняка, основоположні принципи права можуть розглядатися саме як один із таких соціальних регуляторів, «що легітимований суспільством, зумовлений історично досягнутим культурним рівнем суспільства та відповідає ідеї права, тобто як одна з форм права» [4, с. 60].

С.П. Маврін визначає принцип права як «основну і керівну ідею, що задає характер і загальну спрямованість правового регулювання суспільних відносин і визначає початкову й результативну тотожність природного й об'єктивного права» [5, с. 32].

М.В. Байтин визначає принципи права як «вихідні, визначальні ідеї, положення, настанови, які складають моральну й організаційну основу виникнення, розвитку та функціонування права» [6, с. 123].

Е.А. Лукашева зазначає: «Принцип права – це об'єктивно обумовлені начала, за якими вона розвивається, які лежать в основі системи законодавства. Це норми найбільш загального змісту, які фіксують найважливіші напрями та способи правового регулювання і соціальної діяльності людей» [7, с. 22].

Принцип – системоутворюючий, ціннісний компонент духовно-моральних, політичних, економічних, правових та інших структур соціального життя. Як найважливіша наукова категорія принципи являють собою єдність двох стрижневих моментів: по-перше, вони є фундаментальними основами системи наукового знання у формі методології, теорій, концепцій тощо, а по-друге, проявляються в реальному житті людини, у природі й суспільстві [8, с. 10].

Принципи сприяють правильному розумінню та застосуванню правових норм, а також впливають на зміст прийнятих ними нормативно-правових актів, що служать меті виявлення та виключення правових приписів, що не вписуються в систему законодавства.

Таким чином, принципи не формулюють конкретних прав й обов'язків і не завжди забезпечені конкретними законодавчими санкціями, однак залежно від того, на яких принципах заснований правовий порядок, можна значною мірою судити про характер самої держави [9, с. 193].

Розуміючи сутність поняття принципів права в цілому, легше зрозуміти роль та значимість принципів соціального страхування та загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання зокрема.

Слушною та виваженою є позиція О.В. Москаленко, яка під принципами правового регулювання загальнообов'язкового державного соціального страхування розуміє об'єктивно зумовлені й розроблені з урахуванням наукових досягнень керівні правові засади реалізації цієї організаційно-правової форми соціального забезпечення, що визначають її загальну спрямованість, зміст і характерні особливості. До таких принципів автор відносить: 1) законодавче визначення правових, фінансових та організаційних засад загальнообов'язкового державного соціального страхування; 2) поєднання обов'язковості державного соціального страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору та на інших передбачених законодавством підставах, і права на добровільну участь у цій системі; 3) доступність загальнообов'язкового державного соціального страхування; 4) рівність осіб у праві на цей вид соціального страхування; 5) гарантованість реалізації застрахованими особами своїх прав; 6) забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, установлений законом; 7) диференціація умов і розмірів матеріального забезпечення та соціальних послуг, що надаються застрахованим особам; 8) формування й використання страхових коштів на засадах солідарності й субсидіарності; 9) соціальне партнерство в управлінні й нагляді за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням; 10) цільове використання коштів цієї форми соціального страхування; 11) відповідальність страховальника та страховика за дотримання прав застрахованих осіб; 12) гласність діяльності страховиків [10, с. 10–12].

О.О. Гаврилова під принципами загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання розуміє базові керівні ідеї, засади, які визначають сутність і спрямованість зазначеного виду соціального страхування та лежать в основі соціального захисту, охорони життя та здоров'я осіб, які постраждали під час виконання своїх трудових (посадових) обов'язків у разі настання нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, а також їх матеріального забезпечення за

рахунок коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [11, с. 37].

Зауважимо, що з прийняттям 28 грудня 2014 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» [12], що набрав чинності 1 січня 2015 р., було викладено в новій редакції Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності». Цим Законом було утворено Фонд соціального страхування України шляхом злиття Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України та Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

Відповідно до ст. 3 цього закону, який закріплює гарантії працюючих громадян щодо їх соціального захисту у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, вагітністю та пологами, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, охорони життя та здоров'я, соціальне страхування здійснюється за такими принципами:

- 1) законодавчого визначення умов і порядку здійснення соціального страхування;
- 2) обов'язковості страхування осіб відповідно до видів соціального страхування та можливості добровільності страхування у випадках, передбачених законом;
- 3) державних гарантій реалізації застрахованими особами своїх прав;
- 4) обов'язковості фінансування Фондом витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг, в обсягах, передбачених цим законом;
- 5) формування та використання страхових коштів на засадах солідарності та субсидування;
- 6) диференціації розміру виплати допомоги залежно від страхового стажу;
- 7) диференціювання страхового тарифу з урахуванням умов і стану безпеки праці, виробничого травматизму та професійної захворюваності на кожному підприємстві;
- 8) економічної заінтересованості суб'єктів страхування в поліпшенні умов і безпеки праці;
- 9) цільового використання коштів соціального страхування;
- 10) відповідальності роботодавців та Фонду за реалізацію права застрахованої особи на матеріальне забезпечення та соціальні послуги за цим законом.

Тобто згідно із цим законом відтепер соціальному страхуванню від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, притаманні загальні принципи, що характерні для всіх видів соціального страхування, об'єднаних цим законом. Проте вважаємо таку позицію законодавця хибною, такою, що не відповідає вимогам сучасності. Такий вид соціального страхування, як страхування від нещасного випадку

на виробництві має свої певні особливості, не характерні для інших видів соціального страхування. Тому визначати принципи для обох видів соціального страхування не раціонально. Тим паче, що загальні принципи, правові, фінансові й організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування вже визначені в Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – Основи) [13].

Згідно зі ст. 5 Основ такими принципами є:

- законодавче визначення умов і порядку здійснення загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- обов'язковість фінансування страховими фондами витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення та соціальних послуг, у обсягах, передбачених законами про загальнообов'язкове державне соціальне страхування;
- надання права отримання виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням особам, зайнятим підприємницькою, творчою та іншою діяльністю;
- обов'язковість фінансування страховими фондами (установами) витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення й соціальних послуг, у передбачених законами обсягах з окремих видів загальнообов'язкового соціального страхування;
- солідарність і субсидування;
- державні гарантії реалізації застрахованими громадянами своїх прав;
- забезпечення рівня життя, не нижчого за встановлений законом прожитковий мінімум шляхом надання пенсій, інших видів соціальних виплат і допомог, які є основним джерелом існування;
- цільове використання коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- паритетність представників усіх суб'єктів цього виду страхування в управлінні загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням.

На нашу думку, принципами загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання є фундаментальні основи, які відображають сутність, притаманні особливості, визначають направленість цього виду соціального страхування й окреслюють основні напрями соціальної політики держави в цій царині.

Висновки. Вибір принципів загальнообов'язкового державного соціального страхування не може бути довільним, як це має місце в чинному вітчизняному законодавстві, позаяк їх види й характер визначаються природою цієї організаційно-правової форми соціального забезпечення. Відповідна система повинна бути розроблена в такий спосіб, щоб вона могла відповідати перспективним вимогам ринкової економіки. Соціально-страхові принципи по суті є ключовими орієнтирами для нормотворчої діяльності з формування новітньої системи соціального захисту населення України. І чим повніше вони будуть ураховані, чим більш вдало адаптовані до запитів дійсності, тим надійніше

й ефективніше така система буде функціонувати [14, с. 290]. Повністю підтримуючи таку позицію, зауважимо, що й принципи загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання не можуть бути тільки частиною принципів, об'єднаних для декількох різних видів соціального страхування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Теорія держави і права : [підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін. – Х. : Право, 2014. – 435 с.
2. Явич Л.С. Право развитого социалистического общества: сущность и принципы / Л.С. Явич. – М., 1978. – 470 с.
3. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – Ст. 2975.
4. Погребняк С.П. Основоположні принципи права : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / С.П. Погребняк ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2009. – 433 с.
5. Маврин С.П. Принципы трудового права в условиях рыночной экономики / С.П. Маврин // Правоведение. – 1992. – № 2. – 54 с.
6. Байтин М.И. Сущность права (современное нормативное правопонимание на грани двух веков) / М.И. Байтин. – Саратов, 2001. – 243 с.
7. Лукашева Е.А. Принципы социалистического права / Е.А. Лукашева // Советское государство и право. – 1970. – № 6. – 264 с.
8. Байниязова З.С. Основные принципы российской правовой системы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.01 / З.С. Байниязова. – Саратов, 2004. – 19 с.
9. Загальна теорія держави і права : [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.]; за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – 428 с.
10. Москаленко О. В. Принципи соціального страхування в сучасних умовах господарювання : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / О.В. Москаленко. – К., 2013. – 39 с.
11. Гаврилова О.О. Правове регулювання загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання : дис... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / О.О. Гаврилова ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2015. – 221 с.
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці від 28 грудня 2014 р. № 77-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 11. – Ст. 75.
13. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14 січня 1998 р. № 16/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 23. – Ст. 121.
14. Москаленко О.В. Основні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування в умовах ринкової економіки : [монографія] / О.В. Москаленко. – Х. : Юрайт, 2012. – 400 с.